

УДК 811.161.2'28

ДИНАМІКА В СИСТЕМІ КОНСОНАНТИЗМУ ГОВІРОК ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО НАРІЧЧЯ

Оксана Костів

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови,
вул. Університетська, 1/234, 79602, м. Львів, Україна,
тел.: (80322) 964717*

На підставі карт другого тому Атласу української мови досліджено одну з рис систем консонантизму говірок української мови – асиміляцію за дзвінкістю / глухістю, визначено локалізацію ядро та периферію діалектної риси, з'ясовано причини існування цього явища – особливості української акцентуації.

Ключові слова: говірка, консонантизм, асиміляція.

Збереження дзвінкості при вимові приголосних у всіх позиціях, у тому числі перед наступним глухим приголосним (на межі слів та морфем) та в абсолютному кінці слова – *мо'роз*, *'книжка*, *п'ід'тримати* – одна з характерних ознак української літературної вимови. Нормативним є також процес одзвінчення глухих консонантів перед наступними дзвінкими приголосними, крім сонорних – *вог'зал*, *молод'ба*. Існує думка, підтверджена експериментальними дослідженнями, що дзвінки в літературній мові в кінці слова та на межі морфем перед глухими, зберігаючись на фонематичному рівні, дещо слабшають на артикуляційно-акустичному. На початковому етапі мовлення – це дзвінки приголосні, у процесі артикуляції вони втрачають дзвінкість, найчастіше в останній фазі приголосного (наприкінці слова „дзвінки” приголосні є „глухими” упродовж 44,4 – 76,2 % від часу свого тривання), але й цього вистачає для того, щоб зберегти фонематичний статус дзвінкості [1 : 48; 2 : 614; 3].

Збереження дзвінкості досить послідовно виявляється в говірках північного та частини південно-східного нарічч. Проте між прийменниками або іншими службовими словами і самостійними частинами мови, на морфемних стиках у середині слів, а також між повнозначними словами в говірках північної та південно-східної частини українського діалектного обширу відбувається часткова асимілятивна втрата дзвінкості [4 : 70]. Діалектна вимова приголосних звуків, властива говіркам південно-західного наріччя, часто відрізняється від літературної. У потоці мовлення у звуковому складі слів відбуваються комбінаторні зміни, насамперед регресивна асиміляція – дзвінки приголосні оглушуються на значному обсязі української діалектної території, а в деяких говірках лінгвістичного простору глухі приголосні можуть одзвінчуватися не лише перед наступними дзвінкими приголосними звуками (норма літературної вимови), а навіть у позиції перед сонорними та голосними звуками – *'брад_іде*, *йат_мо'гла*.

Мета статі – визначити ядро та периферію ареалу асиміляції приголосних за дзвінкістю / глухістю на території говірок південно-західного наріччя. Залежно від позиції приголосних, що зазнають змін, розрізняють зовнішню асиміляцію за глухістю (на межі слів чи компонентів складного слова) та внутрішню (на межі морфем у середині слова).

Асиміляція за дзвінкістю (насамперед, перед сонорними та голосними) відбувається на незначній діалектній території. Ю. Шевельов називав цю рису „сандгі дзвінкого типу” (термін „сандгі” в мовознавстві означає будь-яку зміну звуків на зіткненні морфем та слів), зазначаючи, що в надсянських, лемківських (на захід від р. Опору) і закарпатських говірках (особливо на захід від р. Ужа) одзвінчуються усі глухі консонанти в позиції перед наступним дзвінким приголосним, сонантом або голосним [2 : 614].

Найпоследовніше асимілятивні зміни приголосних на стику морфем та на межі слів (одзвінчення перед сонорними та голосними чи оглушення дзвінких перед наступними глухими незалежно від позиційних умов) виявляються, як відзначали в різний час дослідники, на території говірок, які простягаються на українсько-польському міжмовному суміжжі [5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13].

Тенденція до одзвінчення або оглушення приголосних властива суміжним говіркам і української, і польської мов. Явище асиміляції за глухістю / дзвінкістю відображено на спеціальних картах ізоглос (№ 1 першого тому Атласу), а також на картах узагальновального характеру „Міжслівна фонетика” (№ 9) в 1-4 томах атласу [14; 15; 16].

Як засвідчують карти, послідовна заміна глухих приголосних їх дзвінкими відповідниками в позиції перед наступними сонорними та голосними на межі слів і морфем у словах *jag_ʽras*, *noz_ogʽromny*, *bog_ʽlevy*, *brad_ʽmatki*, *laz_ʽrosne*, *pen_ʽlat*, *ʽtagrok* охоплює територію Малополяччї (окрім її північно-східної частини, тут засвідчено поодинокі вияви динаміки уздовж українсько-польського кордону). Частково поширена риса в говірках Сілезії (умовна ізоглоса проведена на північний захід від м. Ополь, а також у південній частині Великополяччї (невеликий ареал у напрямку на північний схід від м. Познань). Фактично лише на території мазовецьких говірок послідовна асиміляція за дзвінкістю в названих позиціях відсутня, хоча на картах поодинокі значки меншого розміру на фоні відсутності риси показують її поступову експансію: – *jus_ʽide*, *stuk_ʽofsa*, *b_ʽzek_ʽlevy*, *Zat_ʽojca*, *vus_ʽje_ʽze*, *peń_ʽme_ʽzy*, *takrok*, але *jag_ʽras*, *bog_ʽlevy*, *brad_ʽmatki* в окремих населених пунктах українсько-польського суміжжя.

Асиміляція зав дзвінкістю перед наступними сонорними приголосними та голосними властива і деяким українським діалектним обширам Галичини й Закарпаття [17 : 301]. На цій території глухий приголосний уподібнюється до наступного дзвінкого не лише в середині слова, а кінцевий глухий консонант першого слова стає дзвінким перед початковим сонорним або голосним наступного (*brad_robi*, *bug_ma*, *brad_jego*) [17 : 302].

Нейтралізацію фонемної опозиції за глухістю / дзвінкістю шляхом зникнення ознаки „глухість” перед дзвінкими, а також голосними звуками відзначав у більшості південно-західних говорів української мови, а також в говірках польської та словацької мови Ф.Жилко: *ʽвин_ʽіз_бурак*, *ʽn_ʽіб_був*, *л_ʽіз_ве_ʽмі_кий*, *на_ж_на_род*, *ті_ад_ʽрас*, *на_ж_ті_ван*, *дуб_зі_ʽлений*, *у_ʽб_ід_бу_ʽу* [18 : 78]. Я. Рудницький зафіксував одзвінчення глухих приголосних перед сонорними, [й] та голосними на території північно-західної частини бойківських говірок (н.п. Кропивник, Коростів Дрогобицького р-нів Львівської області): *йа_г_йа_ʽбыла*, *та_мо_ʽкос_ʽад_ʽна*, *чо_ло_ʽв_й_у_ли_ʽти_ʽтал_ʽу* [19 : 7]. Дослідниця говірок Надсяння М. Пшеп’юрська зауважила на цьому діалектному обширі всі стадії розвитку „сандгі”: тут глухі консонанти одзвінчуються навіть перед сонорними, [й] та голосними, хоч і не послідовно: на півдні та сході діалектного обширу помітні хитання [12 : 31]. На решті діалектній території зміни в зовнішній та внутрішній фонетиці інші: глухі приголосні одзвінчуються лише перед дзвінкими приголосними; дзвінки оглушуються в абсолютному кінці слів та перед глухими приголосними.

Матеріали другого тому Атласу української мови не містить спеціальних карт, на основі яких можна було б простежити поширення в говірках південно-західного наріччя

української мови явища асиміляції приголосних за дзвінкістю та глухістю. Проте карти, які відображають риси інших структурних рівнів, а особливо коментарі до карт, дають змогу виявити названу особливість не лише як елемент статичного в діалектному мовленні, а й як тенденцію в його розвитку в межах відповідних діалектних конструкцій, тобто визначити центр та периферію даного явища. Зокрема, заслуговують на увагу карти, на яких зображено фонетичні, морфологічні та лексичні діалектні риси, а в легендах до карт та коментарях зафіксовано різні стадії оглушення дзвінких приголосних в позиції кінця слова та середини слова на стику морфем.

Часткове і повне оглушення передньоязикового зімкнено-проривного [д] до глухого [т] в абсолютному кінці слова відображено на картах поширення в говірках південно-західного діалектного обширу лексем *мід^m* (№ 27 „Рефлекси е в наголошеному закритому складі (*мед*)” (автор П. Приступа), *о'б'ід^m* (№ 56 „Переднаголошений о на початку слова” (автор Л. Григорчук); в структурі *у'т* (№ 251 „Прийменник *від*” (автор Л. Григорчук), *п'ід^m*, *п'іт* (№ 279 „*зорище* в житловому будинку” (автор П. Приступа), *пор'ід^m* (№ 365 „*пологи*” (автор Я. Закревська), *всти^(e)д^m*, *сти^(e)д^m* (№ 371 „*сором*” (автор Д. Бандрівський).

Асиміляцію губного [б] в кінці слів та на зіткненні морфем засвідчено в лексемах *'кад' ібⁿ*, *'кад' убⁿ*, *каї'дупчи^eк* (№ 54 „Відповідники ненаголошеного о в закритому складі (*кадіб*)” (автор М. Онишкевич), *бабⁿ* 'родовий відм. множини від *баба*' (№ 195 „Родовий відмінок множини іменника *баба*” (автор М. Онишкевич), *ичобⁿ*, *жупⁿ*, *кобⁿ*, *копⁿ*, *жебⁿ* (№ 255 „Сполучник *щоб*” (автор Л. Григорчук); *б'ін* (№ 323 „*картопля* (*Solanum tuberosum* L.)” (автор Я. Закревська); *баб^mк'і^e* (№ 329 „*зриби*” (автор М. Онишкевич); *'йаструбⁿ*, *'йастр' ібⁿ*, *'йаструп* (№ 338 „*яструб*” (*Sciurus vulgaris*) (автор Я. Закревська).

Фарингальний [г] абсолютному кінці слів послідовно оглушується в лексемах *врох*, *врах*, *ворох* (№ 72 „Рефлекси *tort* (*нагорода*, *охорона*, *ворог*)” (автор Л. Григорчук), *ба'тих*, *ба'к'іх* (№ 303 „*батиг*” (автор Я. Закревська) *здви^х* (№ 358 „*драговина*” (автор М. Онишкевич); *по'саг^х* (№ 363 „*посаг*” (автор М. Онишкевич).

Асиміляцію зімкнено-щілинного [Z] до глухого [ц] у слові *гуц* 'вузол' відображено на карті № 296 „*вузол*” (автор Д. Бандрівський), передньоязикового зубного [з] до [с] в лексемі *чорно'гуз^e* – на карті № 339 „*чорногуз* (*Ciconia* L.) (автор Я. Закревська).

Окремі карти, подаючи зміни кореневих приголосних, на значній території говірок південно-західного наріччя відбивають повну та часткову (у периферійній частині ареалу) нейтралізацію фонемної опозиції передньоязикового ясенного /ж/ ~ /ш/ у лексемах „тяжко” – *'т' ешко*, *'т' ишко*, *'к' ишко* (№ 41 „Рефлекси наголошеного к після передньоязикових” (автор А. Залеський, № 88 „[т'] / [к']” (автор Ф. Жилко) *т' аш'ка*, *ваш'ка* (№ 364 „*вагітна*” (автор Я. Закревська), „ложка” – *'лошка*, *'лишка*, *'льж^mка* (№ 65 „Рефлекси кореневого голосного в іменниках *ложка*” (автор П. Приступа); „стежка” – *стеи'ка*, *стеж^mка* (№ 320 „*стежка*” (автор М. Онишкевич); *по'пруж^mка* (№ 295 „*лояс* (чоловічий)” (автор П. Приступа); передньоязикового [д] – *соⁿлотийий*, *соⁿлотчий* (№ 224 „Вищий ступінь прикметників на –ш (-еїль)” (автор Л. Григорчук); губного [б] – *'йапко* (№ 67 „Рефлекси *тълт* (*яблуко*)” (автор П. Приступа), „парубки” – *парон'ц'і*, *парун'кы*, *пар'ін'ки* (№ 193 „Називний відмінок множини іменників чоловічого роду з основою на задньоязикові [к], [х]” (автор П. Приступа) *об'лупка* (№ 286 „*обичайка* (обід у ситі)” (автор П. Приступа) *с'киб'ка*, *дараб^mчи^eк*, *дараб^mка* (№ 322 „*кусок*” (автор Я. Закревська); фарингального [г] – *ст'ри^eхти* (№ 234 „Інфінітив дієслів *стригти*, *пекти*” (автор Ф. Жилко).

Ареал, який можна умовно визначити як територію послідовної асиміляції за дзвінкістю/глухістю на матеріалі названих карт, охоплює послідовно надсянські говірки,

лемківські, північно-західну частину бойківських, південно-західну частину закарпатських, підляські та холмські говірки.

Частково зазнають змін приголосні в гуцульських, західноподільських та покутсько-буковинських, а також волинських говірках, причому часто в маргінальній смугі зафіксовано паралельне функціонування [ш] // [ж], [д] // [т], [б] // [п], [г] // [х]. Ф. Жилко, досліджуючи говірки української мови, відзначав, що асиміляція за глухістю на території буковинсько-покутських, гуцульських, подільських та волинських говірок виражена непослідовно, часто співіснують паралельні форми з оглушенням дзвінких приголосних та випадки збереження дзвінкості перед наступним глухим консонантом [80 : 53, 103, 108, 115]

Некартографовані матеріали, вміщені в коментарях до карт II тому АУМ, відбивають хитання (засвідчені паралельними формами) щодо поширення фонетичної риси в напрямку на північ та схід українського діалектного простору. Оглушення дзвінких у середині слова перед наступними глухими та в абсолютному визвучі засвідчено в окремих населених пунктах Волинської, Рівненської, північно-східної частини Львівської, західної частини Тернопільської та Хмельницької областей, а також на території Гуцульщини, Буковини, Покуття. Ці дані вказують на поширення тенденції до асиміляції приголосних за глухістю частково і на територію західнополюських, середньополюських говірок на півночі, подільських – на сході.

На основі раніше засвідчених випадків асиміляції приголосних за глухістю та дзвінкістю та сучасних зібраних матеріалів на території південно-західного діалектного масиву мови можна визначити основний осередок локалізації названої риси та територію її поступового занепаду, тобто ареал цієї діалектної просторової конструкції.

У західних говірках Наддністрянщини, Закарпаття, надсянських, лемківських, частково бойківських говірках дзвінкий звук послідовно оглушується перед глухим, а глухий одзвінчується не лише перед дзвінкими (що характерне і для літературної вимови), але й перед сонорними, голосними та [й], [й̞]. Асиміляція за глухістю (часто з повною нейтралізацією фонемної опозиції) відбувається в такій послідовності (подаємо в спадній градації):

– на межі морфем (кореня, суфікса, префікса) – *ф'чиу̞с'і* 'вчився', *пар'ін'к'і* 'парубки' (с. Буців Мостиського р-ну); *в'іт:ам*, *лишка* (с. Тисовиця Старосамбірського р-ну Львівської обл.); *латкати^е*, *друш'ки^е*, *о'нс'і'вала*, *ні'б'ішка*, *бли'ш:а* 'ближча', *нишче^н* (с. Недільна Старосамбірського р-ну Львівської обл.); *в'іт:ам* (с. Тисовиця Старосамбірського р-ну Львівської обл.); *лошко'йу*, *ко'л'атка*, *он'иш'юка*, *п'ітко'тити* (с. Городище Самбірського р-ну Львівської обл.); *воруш'ж'кул'а* 'ворожка', *д'ім'ко* 'дідько' (с. Крушельниця

Сколівського р-ну Львівської обл.); *го'лупч'і'ка*, *во'рошка*, *в'ітпрау'али* (с. Волосянка Сколівського р-ну Львівської обл.); *лат'кати*, *во'рошка*, *гр'атка* 'грядка', *душче^н* 'дужче' (с. Голубине Свалявського р-ну Закарпатської обл.); *т'аш'к'і*, *мо'лотш'і*, *до'лушка* 'до ліжка', *в'ітпро'вадиу̞* (с. Шклари Сяноцького повіту, РП); *солотка*, *пир'іш'ки* (с. Прнявор, Боснія).

– на межі двох слів – *п'іт_су'і'ноіу* 'під стіною' (с. Нижанковичі Старосамбірського р-ну Львівської обл.); *п'іт_но'р'іх* 'під поріг' (с. Волосянка Сколівського р-ну Львівської обл.); *н'іш_то* 'ніж то' (с. Страдче Городоцького р-ну Львівської обл.); *х'_тоб'і* 'до тебе' (с. Шклари Сяноцького повіту, РП); *от_лонед'ілка* (с. Малий Липник Східна Словаччина).

– в абсолютному кінці слова – *o'b'it*, *c'л'уп* ‘шлюб’, *'замуш*, (с. Старява Мостиського р-ну Львівської області); *зарас*, *д'ит* (с. Стара Ропа Старосамбірського р-ну Львівської обл.); *не' рас*, *ѣ'р' in* (с. Нижанковичі Старосамбірського р-ну Львівської обл.); *б' in* ‘біб’, *o'b'it* (с. Недільна Старосамбірського р-ну Львівської обл.); *д'войе слух*, *'чил' ат'* ‘челядь’, *шл'уп* ‘шлюб’ (с. Стара Ропа Старосамбірського р-ну Львівської обл.); *c'н' ix*, *рас*, (м. Берегове Закарпатської обл.); *хл' in*, *c'л'уп* (с. Малий Липник Східна Словаччина); *ри'и* (с. Прнявор, Боснія); *'опо'в'ит'* ‘оповідь’, *'замуш* ‘заміж’ (с. Милетичі Пустомитівського р-ну Львівської обл.);.

На території говірок південно-західного наріччя найменшим є ареал асиміляції глухих приголосних за дзвінкістю перед сонорними та голосними: *'таг до*, *'мализмо* ‘ми мали’, *п'ишлизмо*, *'уз'елизму си*, *'йаг буу* (с. Буців Мостиського р-ну); *ба'йаг же'*, *йег'ви'ли'* ‘як вили’, *йаг'ж'кро'й'и'ли* (с. Чаплі Старосамбірського р-ну Львівської обл.); *аж'''з'аўтра* (с. Чорнушовичі Пустомитівського р-ну Львівської обл.); *йаг'ім'си'є'* *ли'є'ши'є'ла* (с. Крушельниця Сколівського р-ну Львівської обл.); *йаг'д'і'к'и'є'* // *йак'д'і'к'и'є'* (с. Рудники Миколаївського р-ну Львівської обл.); *'йаг'із'ме*, *'таг'йак*, *'ўназ'ўже* (с. Коритняни Ужгородського р-ну Закарпатської обл.); *йаг'й'ї'хала*, *нап'и'ш'ід'ми*, *'брад'ў'жи'ни'є'і*, *'адриз'май'и'ти* ‘адресу маєте’, *важ'ў'рат*, *п'ийд'л'іс'и'ц'і'ў*, *'йаг'ви'ту*, *двог'л'іс'а'ц'і'ў* (с. Галичани Городоцького р-ну); *'пез'ў'тру'ї'ї'є'а* ‘пес отруєся’ (с. Довге Іршавського р-ну Закарпатської обл.); *'йаг'ім'ўстала* (с. Поляна Іршавського р-ну Закарпатської обл.); *по'н'із'й'ому* (с. Загорб Перечинського р-ну Закарпатської обл.); *йаг'л'і'х* ‘як міг’ (с. Угри Городоцького р-ну Львівської обл.); *буде'ж'л'мала* (с. Шкляри Сяноцького повіту, РП);

Оглушення неоднорідно поширюється в різних напрямках від ядра. На українській території в говірках частотність виявів оглушення та одзвінчення послідовно зменшується в напрямі на північний схід: на території східноволинських, середньополіських говірок дзвінкість приголосних перед наступними глухими збережена послідовніше, одзвінчення в невластивих літературній мові позиціях відсутне.

Умовна ізоглоса північно-східної межі ареалу “оглушення” дзвінких приголосних в абсолютному кінці слів, окреслена Ф.Жилком на доданій до наукової праці карті №17, проходить через м. Червоноград, далі йде верхів'ями Стиру, охоплює міста Золочів та Тернопіль і по р. Збруч прямує на південь до м. Хмельницького, далі попри м. Кам'янець-Подільський до кордону з Молдовою [4]. Ця межа ареалу збігається (за винятком частини подільських говірок) з територією сандгі, яку на основі власних спостережень визначив І. Зілинський. В абсолютному визвуці та перед глухими приголосними в мовленні молодшого покоління виразно помітна тенденція до втрати дзвінкості, наслідком чого є так звані ослаблені дзвінки (“stimmlose lenis”) – *д'ід'*, *'зараз'* [17 : 305]. Отже, сила тенденції до асиміляції за глухістю в дзвінких приголосних перед наступним глухим на стику морфем та в абсолютному кінці слова зменшується в напрямку на схід.

На території західноподільських, волинських, покутсько-буковинських, гуцульських говірок, східної та центральної частин Наддністрянщини, як підтверджують приклади, тенденція до оглушення спадає – зменшується кількість острівних ареалів, існують значні хитання (збереження та затрата дзвінкості) часто не лише в одному населеному пункті, а й у мовленні однієї особи. Найпослідовніше на цій території оглушується:

– дзвінкий приголосний на межі морфем *'голупц'і*, *п'р'атки* ‘прядки’ (с.Монастирок Жовківського р-ну Львівської обл.); *л'ішко*, *'д'ат'ко* ‘дядько’ (с.Туринка

Жовківського р-ну); *муш'чи'на, кни'ш'ки' в'ит'оди'* (с. Волиця Жовківського р-ну Львівської обл.); *'т'ешко 'тяжко'* (с. Забір'я Жовківського р-ну Львівської обл.); *друш'к'е* (с. Давидів Пустомитівського р-ну Львівської обл.); *он'чи'шчу, 'бац'а 'бабуся'* (с. Чорнушовичі Пустомитівського р-ну Львівської обл.); *йаг'ит'к'е* (с. Бутини Сокальського р-ну Львівської обл.); *'лошки, опст'уп'ели, 'с'т'онику 'стрічку'* (с. Гніздичів Жидачівського р-ну Львівської обл.); *ни'ише, сте'ишка, фл'еишк'е 'пляшка', зв'итси* (с. Зарічне Жидачівського р-ну Львівської обл.); *мо'лотши'х*, (с. Лешнів Бродівського р-ну Львівської обл.); *по'друшка* (с. Ясенів Бродівського р-ну Львівської обл.); *запо'роши'ї* (с. Милетичі Пустомитівського р-ну Львівської обл.); *блишче''* (с. Гутисько Турянське Буського р-ну Львівської обл.) *друш'ки'* (с. Страдче Городоцького р-ну Львівської обл.); *з'в'итки' 'звідки'* (с. Угри Городоцького р-ну Львівської обл.); *'в'ит'ам 'звідти'* (с. Рудники Миколаївського р-ну Львівської обл.); *ко'л'ат'ки', 'лошки, ланц'уш'ки'* (с. Грабовець Стрийського р-ну Львівської обл.); *друш'ки', лад'кали' 'приспівували'* (с. Журавно Жидачівського р-ну Львівської обл.); *за'ст'інка*, (с. Тур'є Буського р-ну Львівської обл.); *бан'ки' 'бабки'* (с. Радванці Радехівського р-ну); *друш'ки'* (с. Вербляни Яворівського р-ну Львівської обл.); *'с'т'оник'и' 'стрічки', запо'р'иш'ї 'запорожці', сте'и'ками, 'л'ішко 'ліжко', п'іт'кочи'ш* (м. Яворів Львівської обл.); *п'іт'с'тави'ли, 'віт'ко 'видно', 'вести 'везти', 'кни'ш'ку* (с. Вікно Гусятинського р-ну Тернопільської обл.); *'голуц'ї, ли'ш'ки', в'ітпус'ти'ли* (с. Новоселиця Долинського р-ну Івано-Франківської обл.).

Повну та часткову нейтралізацію протиставлень за дзвінкістю / глухістю перед наступними глухими та в позиціях кінця слова засвідчив І. Робчук в українських говірках Румунії: *'л'уб'ка, 'клад'ка, 'бож'ка, 'зараз'* [20 : 59], вказуючи також і на динаміку – в степових говірках Добруджі оглушення послідовно засвідчене на межі морфем, тоді як в кінці слів ця риса виявлена менш послідовно – *'солотко*, але *гриз* (3 ос. одн від *'гризти'* [21 : 38].

– на зіткненні морфем у межах одного фонетичного слова: *пер'ит'со'боў, понат'цвинтар* (с. Туринка Жовківського р-ну); *понат'пот'ік, пе'ре'т'са'мим* (с. Давидів Пустомитівського р-ну Львівської обл.); *в'ит'се'стри* (с. Добринів Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.); *'шоб'ше* (с. Радванці Радехівського р-ну); *'чфре'с'ти'ж'ден'* (с. Вербляни Яворівського р-ну Львівської обл.); *'шоп'с'ї 'щоб'* (с. Карів Сокальського р-ну Львівської обл.); *в'ит'тейі* (с. Бутини Сокальського р-ну Львівської обл.); *п'ит'го'ру, п'ит'хату* (с. Лешнів Бродівського р-ну Львівської обл.); *пе'ре'т'ти'м 'перед тим'* (с. Ясенів Бродівського р-ну Львівської обл.); *'перет'початком* (с. Добринів Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.);

– дзвінкий приголосний в абсолютному кінці слова – *жи'т 'жид', 'першиш'рас* (с. Монастирок Жовківського р-ну Львівської обл.); *зуп* (с. Туринка Жовківського р-ну); *шчоп 'щоб', рас, гост'от'* (с. Волиця Жовківського р-ну Львівської обл.); *'зараз, 'прад'ит, 'замуш* (с. Забір'я Жовківського р-ну Львівської обл.); *'моло'д'іж'м, с'ки'м'небут', по'б'іх, 'вил'іс, д'іт* (с. Чорнушовичі Пустомитівського р-ну Львівської обл.); *зм'іх 'зміг', му'рос 'мороз'* (с. Карів Сокальського р-ну Львівської обл.); *зл'із, при'в'іс, шоб'* (с. Бутини Сокальського р-ну Львівської обл.); *'холот 'холод', о'б'іт, зуп, ни'рас* (с. Гніздичів Жидачівського р-ну Львівської обл.); *на'зад'м* (с. Кабарівці Зборівського р-ну Тернопільської

обл.); *шл'уп*, *'замуш*, *нап'ри'клат*, *'ви'в'ит'*⁰ (с. Хишевичі Городоцького р-ну Львівської обл.); *шчоп*, *'пер'ет* *'замуш*, *хл'ін* (с. Волосянка Сколівського р-ну Львівської обл.); *о'б'ит*, *на'п'ри'т*, *'чер'с*, *'молот'*, *шчоп*, *уп'хіт* 'обхід' (с. Угри Городоцького р-ну Львівської обл.); *'роспов'ід'м'* (с. Рудники Миколаївського р-ну Львівської обл.); *й'з'рот* 'у город', *'замі'ш*, *хл'ін* // *хл'іб'*, *вино'град'*, *за'ст'інка*, *шл'уп*, *'пер'д'м'ло'ло'ди'ми* (с. Тур'є Буського р-ну Львівської обл.); *на'зат* 'назад', *'замуш* 'заміж' (с. Побужани Буського р-ну Львівської обл.); *насамп'р'ит* (с. Радванці Радехівського р-ну); *'опов'ит'* 'оповідь' (с. Вербляни Яворівського р-ну Львівської обл.); *'молод'иш'*^{жс}, *не'рас*, *мур'ос* 'мороз' (м. Яворів Львівської обл.); *шл'уб'*, *об'ит*, *'не'рет*, *'такош*, *оп'хіт* 'обхід', *насамп'рет* (с. Добринів Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.); *за'рас*, *дуб'*, *с'н'іх* (с. Новоселиця Долинського р-ну Івано-Франківської обл.);

На території подільських говірок на схід від Збруча та в буковинських говірках збережена дзвінкість приголосних лише в кінці слова, а в середині слова, а також на зіткненні двох приголосних між словами дзвінкі приголосні засвідчено лише в мовленні старшого покоління [17 : 305]. У напрямі на захід (Буковина, східне Закарпаття – гуцульські говірки) відзначено лише рештки дзвінкості в абсолютному кінці слова, причому про зростання тенденції до асиміляції приголосних за глухістю свідчить те, що голос (дзвінкість), як правило, відчутний лише в першій фазі артикуляції дзвінкого консонанта, а наприкінці зазвичай зникає – *зри'б'*, *д'ід'*^м.

Матеріали названих карт уточнюють межі ареалу асиміляції дзвінких приголосних перед наступними глухими консонантами в гуцульських, перехідних до буковинських та буковинських говірках (населені пункти Верховинського р-ну Івано-Франківської обл., Путильського, Вижницького, Кіцманського р-нів Чернівецької області), а також на території подільських та перехідних до них говірок (окремі населені пункти Кельменецького, Сокирянського р-нів Чернівецької області), де дзвінкі приголосні або не змінюються зовсім, або вони оглушуються лише частково, що свідчить про тенденцію до зменшення сили в напрямку на схід.

Для пояснення процесу асиміляції приголосних звуків за дзвінкістю / глухістю важливо визначити його причини. Витоки цього процесу сягають занепаду редукованих, коли стало можливим безпосереднє зіткнення приголосних, а основний розвиток, як фіксують пам'ятки, припав на період середньоукраїнської доби [2 : 614]. Після занепаду редукованих в говірках української мови з'явилися сполуки приголосних (дзвінкий+глухий), які не могли існувати до того часу, а це в свою чергу привело до асимілятивних змін у системі консонантизму та появи кореляції приголосних за дзвінкістю / глухістю.

Занепад редукованих голосних саме в кінці слів створив абсолютно нову ситуацію – сполуку приголосного з паузою, і цей приголосний у цій позиції, можливо, викликаний тенденцією до збереження фонетичного контуру слова (адже дзвінкі як артикуляційно слабші мали більше умов для зникнення) [22 : 75-77], про що можуть свідчити поодинокі випадки збереження редукованих у кінці слів.

Кожна фонетична зміна у звуковій послідовності має на меті артикуляційну зручність, оскільки природне мовлення не може прагнути до утруднення вимови звуків та звукосполук. На думку Л. Калнинь, причини асиміляції приголосних за участю голосу потрібно шукати в явищі фонетичної антиципації – зумовлена антиципацією („передбаченням” одного звука іншим) регресивна асиміляція приголосних за участю голосу притаманна більшості слов'янських (словенській, хорватській, македонській, польській) мов. У деяких мовах антиципація не входить у програму слова, внаслідок чого „збережена фантомна пам'ять (уявлення та очікування втраченого голосного), який

розділяв приголосні звуки”, що є одним з випадків невідповідності фонетичної програми і реальної фонетики [22 : 74].

У південно-західному діалектному масиві правило щодо знеголошення поширилося і на нові сполуки (дзвінкий+глухий), а в південно-східній частині українського діалектного простору, як вважає Ю. Шевельов, почав діяти морфологічний принцип – збереження морфеми, тобто тотожність однієї морфемної структури в різних словоформах [2 : 606].

Асимілятивні процеси, як свідчать діалектологічні дослідження, на зіткненні морфем властиві не лише говіркам південно-західного діалектного обширу, а й решті української діалектної території, зокрема говіркам північного та південно-східного наріч, у яких корелятивна система глухості / дзвінкості має відмінності „як у складі фонемних рядів глухих та дзвінких фонем та звукових рядів їх репрезентантів, так і в умовах виявлення протиставлення, у його частотності [23 : 603]”. Звичайно, існування асиміляції приголосних за дзвінкістю / глухістю може мати різне підґрунтя в говірках південно-західного та південно-східного наріч.

Для виявлення причин явища асиміляції використано метод накладання ареалів на певному, точно визначеному обширі, який полягає в пошуках тих діалектних рис, ареали яких збігатимуться, в нашому випадку, з ареалом асиміляції за дзвінкістю / глухістю. Аналіз карт другого тому АУМ показав, що територія оглушення дзвінких приголосних збігається з ареалом однієї з найважливіших особливостей української акцентуації – збільшенням експіраторної сили наголошеного складу, і, відповідно, зростанням (прискоренням) темпу мовлення на території, де це збільшення видихової сили діє.

Швидкість мовлення при збільшенні видихової сили та підвищенні тону наголошених складів, на що вперше звернула увагу Л.Коць-Григорчук, привела до скорочення часу тривання і наголошених, і ненаголошених складів [24 : 40-41]. (Див. карти № 55, 55а II тому АУМ, автор – Л. Григорчук). Східна межа території збільшеної експіраторної сили наголошених складів пролягає за умовною лінією – верхів’я р. Прип’яті – м. Ковель – верхів’я р. Стоходу – р. Стир – м. Дубно – м. Терехівля. Цей ареал в основному збігається з межею ареалу послідовної асиміляції приголосних за дзвінкістю / глухістю (див. картосхему).

Імовірно, в говірках південно-західного діалектного обширу причини названої асиміляції слід шукати в особливості української акцентуації. Артикуляція глухих приголосних звуків, як відомо, вимагає більшої напруги голосових зв’язок, а в процесі вимови дзвінких, відповідно, напруга менша. Якщо внаслідок підсилення напруги мускулатури ротової порожнини збільшується сила перешкоди, яку створюють органи мовлення на шляху видихуваного повітря, то, відповідно, збільшується й тиск повітряного струменя. Це приводить до виникнення артикуляційно сильніших звуків.

Це підтверджують також експериментальні палатографічні дослідження звукових реалізацій приголосних фонем української мови [25 : 228]. Збільшення експіраторної (видихової) сили наголошених складів і, як результат, пришвидшення темпу мовлення могли викликати потребу підсилювати напругу голосових зв’язок при артикуляції, що привело до послідовного оглушення дзвінких приголосних на території говірок південно-західного наріччя української мови. Адже дзвінкі приголосні – це артикуляційно слабші, з меншою напругою звуки.

Отже, концентрація експіраторної сили на наголошеному складі зумовлює підсилення напруги голосових зв’язок у сусідстві з наголошеним складом (причина міжслівної асиміляції), а також пришвидшення темпу мовлення, що могло сприяти занепаду кінцевих дзвінких, їх якісному перетворенню в глухі відповідники. Крім того, в абсолютному кінці діє тенденція до збереження цілісності структури слова, адже слабша

напряга дзвінкх у кінці слів могла сприяти їх занепадові та руйнуванню структури самого слова.

Одзвінчення чи оглушення в окремих позиціях, паралельно вживані структури з дзвінками та глухими приголосними в ідентичних позиціях свідчать не лише про статичний ареал (ядро) асиміляції приголосних за дзвінкістю / глухістю, а й про тенденцію до поширення зовнішніх та внутрішніх асимілятивних процесів на українській діалектній території (острівні ареали в східнонаддністрянських, волинських, подільських, гуцульських, покутсько-буковинських говірках та спорадичні вияви оглушення в західнополіських говірках). Периферійні ареали діалектних просторових конструкцій виявляють динаміку розвитку цієї риси, перманентний рух елементів діалектного мовлення, а також дають змогу визначити природу цих змін, їх причини та напрям поширення.

-
1. *Прокопова Л. І.* Приголосні фонемі сучасної української літературної мови. Експериментально-фонетичне дослідження – К.: Наукова думка, 1958. – 122 с.
  2. *Шевельов Ю.* Исторична фонологія української мови. – Харків: Акта, 2002. – 1054 с.
  3. *Брахнов В.* Явища асиміляції в консонантизмі української мови. – К.: Наукова думка, 1970. – 102 с.
  4. *Жилко Ф. Т.* Нариси з діалектології української мови. – К.: Радянська школа, 1966. – 306 с.
  5. *Верхратський І.* Говір батюків // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Праці Філологічної секції. – Львів: Вид-во НТШ, 1912. – Т. XV. – 307 с.
  6. *Гумецькая Л. Л.* К истории украинско-польских языковых связей // Исследования по польскому языку. – М.: Наука, 1969. – С.219-228 (окрема відбитка).
  7. *Ziżyński J.* Opis fonetyczny języka ukraińskiego // “Prace komisji językowej”. – Kraków: Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności, 1932. – Wr. 19. – 168 s.
  8. *Зілінський І.* Так зване “sandhi” в українській мові // Seorsum impressum e “Symbolis grammaticis in honor Ioanis Rozwadowski” –Kraków: Cracoviae Sebethner u wolff, 1927. – V.2. – S.301-311.
  9. *Kuraszkiewicz W.* Zarys dialektologii wschodnio-słowianskiej. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963. – 264 s.
  10. *Lehr-Splawinski T.* Wzajemne wpływy polsko-ruskie w dziedzinie językowym // Przegląd współczesny. – Kraków, 1928. – № 70. – s. 325-351.
  11. *Пишетьорська-Овчаренко М.* На пограниччях надсянського говору. Фонетика // Збірник пам’яті І.Зілінського (1879 - 1952). – Париж – Сідней – Торонто – Нью-Йорк – Львів: Вид-во НТШ, 1994. – С.363-381.
  12. *Пишетьорська М.* Надсянський говір / Праці Українського наукового інституту. – Варшава, 1938. – Т. 44., кн.7. – 87с.
  13. *Czyżewski F.* Fonetyka i fonologia gwar polskich i ukraińskich Południowo-Wschodniego Podlasia. – Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Wizał Humanistyczny, 1994. – 467 s.
  14. *Dejna K.* Atlas gwar polskich. – Warszawa, 1998. – Т. 1: Małopolska. – 404 s; 2002. – Т. 4: Wielkopolska, Kaszuby. – 410 s.
  15. *Dejna K., Gala S.* Atlas gwar polskich. – Warszawa, 2001. – Т. 2: Śląsk. –400 s.
  16. *Dejna K., Gala S., Zdaniukiewicz A., Czyżewski F.* Atlas gwar polskich. – Warszawa, 2000. – Т. 2: Mazowsze. – 408 s.
  17. *Зілінський І.* Так зване “sandhi” в українській мові // Seorsum impressum e “Symbolis grammaticis in honor Ioanis Rozwadowski” –Kraków: Cracoviae Sebethner u wolff, 1927. – V.2. – S.301-311.

18. *Жилко Ф. Т.* Нейтралізація фонологічних опозицій консонантизму в українському мові // *Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования*: 1969. – Москва: наука, 1970. – С.73-81.
19. *Рудницький Я.* Важливіші ізофони на півночі центральної Бойківщини. / „Літопис Бойківщини”. – Самбір, 1938. – Ч.10. – 8с
20. *Робчук І., Павлюк М.* Фонологічні особливості українських говірок Румунії // *Іван Робчук. Студії і статті.* – Бухарест: Мустанг, 1999. – С.45-60.
21. *Павлюк М., Робчук І.* Українські говори Румунії. Діалектні тексти. – Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто, 2003. – 782 с.
22. *Калнынь Л. Э.* Согласные, различающиеся участием голоса, как компоненты фонетической программы слова в славянских диалектах // *Вопросы языкознания.* – №3. – 2001. – С.71-82.
23. *Фроляк Л. Д.* Кореляція за дзвінкістю / глухістю у консонантизмі східностепових говірок // *Лінгвістичні студії. Збірник наукових праць.* – Донецьк: ДонНУ, 2003. – Вип.11.– С.601-605.
24. *Коць-Григорчук Л. М.* Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору / *Наукове товариство ім. Шевченка в Америці. Філологічна секція. Мовознавча секція.* – Нью-Йорк – Львів: Вид-во НТШ, 2002. – 267 с.
25. *Шило Г. Ф.* Палатограми українських звуків і система фонем української мови // *Вопросы славянского языкознания.*– Львов: Изд-во ЛДУ, 1948. – Т.VII, кн. I. – С.226-231.

DYNAMICS IN THE SYSTEMS OF CONSONANTS OF UKRAINIAN SOUTH-WEST DIALECTS

On the Ukrainian dialectal territory (within second volume of the Atlas of the Ukrainian Language) the frequency of the voiced or voiceless cases before sonorants and vowels sequentially decreases towards north-east: on the territory of the West Podillya, Pokuttya-Bukovyna, Hutsul dialects, east and central dialect part of Naddnistryanshchyna, East Volyn' and Middle Polissya dialects voiced consonants before the following voiceless consonants has been kept more consecutive, voiced cases in literary language improper positions never occur. Assimilation of consonants according to their voiced / voiceless character has been connected with accentual peculiarity, typical of the Ukrainian dialectal territory western part, – aspiration increase while stressing which causes intensification of the vocal chords tension while pronouncing the syllables adjacent to the stressed one as well as speaking tempo hastening and hence it consequently forms conditions for the final voiced consonants (articulationally weaker) decline and their qualitative transformation into corresponding voiceless consonants (articulationally stronger).

Key words: dialect, consonants, aspiration, stressing.